



# JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH



2018

Vol:5 / Issue:18

pp.387-400

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 29/01/2018

The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 11/03/2018

**The Published Date (Yayınlanma Tarihi 11.03.2018)**

## MEMMED SEİD ORDUBADİ VE “QANLI SENELER” ADLI ESERİNDE ERMENİLER MEMMED SEİD ORDUBADİ AND ARMANIANS IN A HISTORICAL NOVEL "BLOOD YEARS" (KANLI SENELER)

**Yrd. Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ**

Manisa Celal Bayar Üniversitesi - Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü  
ayvazmorkoc@gmail.com, Manisa / Türkiye

### ÖZ

Roman yazarı, şair, gazeteci, tiyatro yazarı, devlet adamı gibi farklı niteliklere sahip Memmed Seid Ordubadi, Azerbaycan'ın çok yönlü edebiyatçılarından. Kaleme aldığı başarılı tarih romanlarıyla dikkat çeken yazar, Azerbaycan'da tarihi roman türünün kurucusu ve en önemli temsilcisi kabul edilir. Molla Nasreddin edebi mektebi üyelerinden olan Ordubadi, şiirlerinde cehalet, eğitim, hurafe ve batıl inançlar konularını işlemiştir.

Ordubadi'nin yazıldığı yıldan başlayarak günümüze kadar güncelliğini koruyan ve rağbet gören kitabı Qanlı Seneler'dir. Bir tarih eseri olan Qanlı Seneler'de 1905-1906 yıllarında Azerbaycan'da patlak veren Türk-Ermeni çatışması işlenmiştir. Yazar, kitabı oluştururken araştırıp incelediği çok sayıda basılı eserden ve 400'ü aşkın gazete haberinden de yararlanmış. Eser sayesinde o dönemde Rus hükümetinin Ermenilere verdiği destek belgelerle ispatlanmıştır. Kanlı olayların üzerinden 110 yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen aynı senaryonun günümüzde de Batılı devletler ve Ermeniler tarafından tekrar tekrar sergilenmesi dikkat çekicidir.

**Anahtar Kelimeler:** Memmed Seid Ordubadi, tarihi roman, Türk-Ermeni sorunu, sosyal ve siyasi olaylar, Molla Nasreddin edebi mektebi

### ABSTRACT

Memmed Seid Ordubadi is a novelist, poet, journalist, play-writer, statesman and a talented representative of Azerbaijan literature. By drawing attention with his successful historical novels, he is considered to be the founder and most important representative of historical novels in Azerbaijan. Ordubadi, as a member of Molla Nasreddin literary school, deals with problems of ignorance, education and superstition in his poems. In his works he strongly criticized from a social realistic point of view the disruptions he faced. The 4-volume Tabriz Dumanlı Tebriz, which describes the social and political events that took place in the South of Azerbaijan, the centre of which was Tabriz between 1906 and 1911, is one of his most important novels. His novel Bedbext Milyonçu yaxud Rızaqulu Xan Firengimeab reveals the social life of Azerbaijan of that time and contains important critiques. His works Döğüşen Şehir, Gizli Bakı, Dünya Deyişir which depict the changes and political events of 1890-1920 in Azerbaijan are also among the examples of successful novels.

The book of Ordubadi Qanlı Seneler hasn't lost its actuality and demand since the year it was written in. The Qanlı Seneler, a historical work, which describes Turkish-Armenian issue that erupted in Azerbaijan in 1905-1906. At the period when the Armenians were conducting massive attacks Turks sent letters from the occupied and attacked regions explaining the situation and asking for help from the Russian government and others. Totally 245 letters were gathered by journalists and sent to Ordubadi and in these letters one by one we can find the description of exile, terrorism and massacres conducted by Armenians in Turkish villages, towns and cities. Writing the book the author researched numerous of written materials and more than 400 newspaper reports. Through this work it was proved that the Russian government supported Armenians at that period of time. Even more than 110 years since those bloody events the fact that Western countries and Armenians are still using the same scenario attracts attention.

**Keywords:** Memmed Seid Ordubadi, historical novel, Turkish-Armenian issue, social and political, member of Molla Nasreddin literary school

### 1. GİRİŞ

Çarlık Rusyası 20. Yüzyıl başlarında yıkılma sürecine girmiş, iç karışıklık ve çatışmaların yaşandığı ülkede kaotik bir ortam oluşmuştur. Bilhassa 1905 ile 1906 yıllarındaki karışıklıkları fırsat bilen Ermeniler, Bakü'de

Türklere karşı zulüm ve katliamlara girişirler. Ardından Ermeniler, İrevan (Erivan), Nahçıvan, Gence, Karabağ, Zengezur, Kazak ve Tiflis'te de benzer vahşet örnekleri sergileyerek silahsız ve masum Türkleri katlediler. Bu bölgedeki halkı öldürerek ya da göçe zorlayarak onlardan kalan toprakları ele geçirmeye başladılar. En büyük arzuları, Türk topraklarına Ermenileri yerleştirip burada yapay bir Ermenistan kurmaktır. Sayıları onbinden fazla olan silahlı Ermeni kuvvetleri Bakü, İrevan, Eçmiedzin (Üçkilse) Şerur-Dereleyaz, Nahçıvan, Zengezur, Şuşa, Cavanşir, Cebrayl, Kazak, Ereş gibi il ve ilçelerde toplu kıyımlar yapmışlardır.

Ermenilerin 1905-1906. yıllarda yaptıkları zulüm ve kıyımlar günümüze kadar ne Türkiye'de, ne de Azerbaycan'da yeterince araştırılmamıştır. Bununla birlikte kimi belgeler ve arşiv kaynakları da araştırma yapılmak üzere temin edilememiştir. Ayrıca gerek Ermeni, gerekse diğer yabancı araştırmacıların Türklerin mağduriyetini belgeleyen az sayıdaki bilimsel yazıları göz ardı edilmiştir. Oysa sözü edilen kaynaklarda Türklere yönelik Ermeni zulmünü ortaya koyan önemli veriler bulunmaktadır. Başta Rusya Arşivleri Kurumu ile Azerbaycan Devlet Arşivleri Kurumu olmak üzere çok sayıdaki arşiv, bu hayati meselenin aydınlatılması için önemli belgelere sahiptir. Farklı yazarların kaleme aldığı Türkçe, Rusça, Ermenice ve İngilizce arşiv belgeleri; kitap, gazete ve dergilerden derlenen belgeler, o dönemde Türklere uygulanan Ermeni mezalimini aydınlatmada kullanılacak en önemli kaynaklardır. Ancak ne yazık ki Türk tezlerini aydınlatacak bu belgelerin bir bölümü, eski yıllarda arşivlerde görev yapmış Türk olmayan kötü niyetli kişiler tarafından yok edilmiştir.

Bakü'de çıkarılan *Kaspi* (1881-1919) ve *Hayat* (1905-1906) gazeteleri ile Tiflis'te Rusça yayımlanan *Tiflisskiy Listok*, *Kavkaz*, *Novoe Obozrenie* gibi gazetelerde Kafkasya'da ortaya çıkan olaylar kısmen yer almıştır. Aynı yıllarda Rusya ile batılı ülkelerin gazete ve haberleşme bürolarının elemanları Kafkasya'ya gelmiş, olay yerinde röportajlar yaparak gazetelerinde yayımlamışlardır. Ancak bunların Ermeniler lehine taraflı olduğu ve haklı Türk davasını objektif biçimde yansıtmadığını belirtmek gerekir (Mustafa, 2009: 4).

Kısaca özetlemeye çalıştığımız 1905-1906 yılları arasındaki Türklere uygulanan Ermeni mezalimini tüm çıplaklığı ile ortaya koymak gerekmektedir. Tarihe büyük değer veren ve Azerbaycan'da tarihi roman türünün kurucusu kabul edilen Memmed Seid Ordubadi, *Qanlı Seneler* adlı eseri yazarak bu konunun aydınlatılmasına önemli katkı sunmuştur.

## 2. MEMMED SEİD ORDUBADİ'NİN ŞAİRLİĞİ

Memmed Seid Ordubadi'nin "edebiyat" şiiri, matbaa yüzü gören ilk kalem denemesidir. *Şerq-i Rus* (1903-1905) gazetesinin 13 Haziran 1903 tarihli 31. sayısında yayımlanmıştır. (Ahundlu, 2012: 8) Halkı gaflet uykusundan uyandırmak, hayat gerçeklerini yalın biçimde göstermek amacıyla kaleme alınan bu ilk şiirde, geleceğe yönelik iyimser bir bakış görülür.

*Gözüm dur, xabi qəflətdən çıxıb gün aşikar oldu,*

*Bəhəmdulla şəbi yelda gedib nisfünə nahar oldu.*

*Dolubdu səfheyi-ələm şüai "Şərqi-Rus" ilə,*

*Qaranlıq könlümün zülmət sərəsı zərnigar oldu.*

Edibin Hab-ı Qeflet adlı şiiri aynı gazetenin 12 Aralık 1903 tarihli 109. sayısında yayımlanır. (Ahundlu, 2012: 8). Gazetede basılan bu ikinci şiirde, Azerbaycan Türklerinin gaflet uykusundan uyanması, esaretten kurtulması ve özgürlük güneşinden yararlanması ideali dile getirilir.

*Dur, ey qafil yatan könlüm, oyan bu xabi qəflətdən,*

*Sənə yoxdur səmər hərgiz bica bu istirahətdən.*

*Tamamən xalq olub bidar avazi müəzzindən,*

*Dur, ey aludeyi qəflət, göz aç bir dəm kəsələtdən* (Ahundlu, 2012: 8).

İlk şiirleri yayımlandığında o sırada işçi olarak çalıştığı fabrikanın sahibi Rızayev, Memmed Seid'in yanına gelir. Elinde şiirin basıldığı *Şerq-i Rus* gazetesi bulunmaktadır. Genç şairi tebrik eder. Çok sevinçli olduğunu, zira Ordubad şehrinde de gazetede eserleri yayımlanan ve geleceği parlak, güçlü bir edebiyatçı çıktığını belirtir. Ancak ne ilginçtir ki, bu konuşmanın üzerinden bir kaç gün geçtikten sonra, Rızayev, genç Memmed Seid'i işten kovar. (Ordubadi, 2012: 45).

Yazarın ilk kitapları ise *Geflet* (1906) ile *Veten ve Hürriyet* (1907) adlarını taşımaktadır. Gerek *Geflet*, gerekse *Veten ve Hürriyet* eserleri klasik şiir formunda olsa da yeni düşüncelerin sentezinde yoğrulmuş

sanatkârane örnekler içermektedir. 20. Yüzyılın başlarında ünlü edebiyatçı Celil Memmedquluzade'nin İran'da Hürriyet (1906) hikâyesinden sonra özgürlük ve bağımsızlık kavramları Memmed Seid Ordubadi tarafından da kullanılacaktır. O yeni çıkardığı kitabının adını *Veten ve Hürriyet* koymuştur.

Toplam 32 sayfadan oluşan bu küçük hacimli eser, Tiflis'te bulunan Qeyret matbaasında basıldıktan sonra edebiyat dünyasında büyük ses getirir. Bunun üzerine bazı tutucu din adamları Ordubad'daki camilerde halka Memmed Seid Ordubadi'nin Müslüman olmadığını, kitap aracılığıyla Bahailiği yaymaya çalıştığını söylerler. Bu tavırlarıyla halk arasında ün kazanmaya başlayan Ordubadi'yi gözden düşürmeye ve halkı galeyana getirmeye çalışırlar. Yazarın suçlanmasına sebep olan şiirde din adamları olumsuz ifadelerle anlatılmış ve Müslümanların bilimden uzak oluşları eleştirilmiştir. Ordubadi'nin suçlanmasına sebep olan ifadeler aşağıda yer almaktadır

*Səd heyf ki, bu xəlqi dənı vermədi fürsət,*

*Gözdən götürüm pərdəni kəşf olsun həqiqət* (Ahundlu, 2012: 9)

Kitapta vatanseverlik duygusunun öne çıkarıldığı şiirler, muhtevası değişmekte olan yeni şiirin ilk habercisi gibidir. *Geflet* adlı küçük hacimli şiir kitabında Ordubadi, milletin gelişip yükselmesine ket vuran ve halkın cahil kalmasına sebep olan toplumsal sorunları bir bütün olarak ele alır. Ona göre geriliğin en büyük sebebi gaflettir:

*...Gözün var isə hürriyyət ziyasından götür hissə,*

*Yaşa insanca, insanlartək azad ol əsarətdən.*

*Tələş əyyamı, hürriyyət zamanı, iş məqamıdır,*

*Mənə söylə görüm kim müstərix olmuş səfalətdən?*

*Nə yatdın, ey müsəfir? Sübh açıldı, karvan köçdü,*

*Özüntək pürxətər mənzil, səmər yoxdur bu rahatdən.*

*... Gəl, qardaş, ataq qəfləti bilmərrə kənarə,*

*Bir az da qəflət qala, olmaz dəxi çarə...*

*Hər bir işimiz getdi, qalib qəlbə həsrət,*

*Avarə qoyan bizləri qəflətdi, bu qəflət* (Hebibbeyli, 23 Oktyabr 2012: 1).

Kitapta “gaflet” bütün olumsuzlukların, eski ve zararlı şeylerin sembolü olarak görülür. Buna karşı akıl ise olumlu gelişmelerin, yeni ve faydalı şeylerin sembolü olarak öne çıkarılır. *Gaflet*'te yer alan şiirlerin önemli bir kısmı ideal Müslüman toplumunun vasıflarını anlatır. Bu şiirler Ordubadi'nin ilk kalem denemeleri olması sebebiyle gerek mazmun, gerekse şekil ve üslup bakımından henüz mükemmel örnekler değildir.

Ordubadi'nin ikinci ve yine küçük hacimli şiir kitabı olan *Vatan ve Hürriyet* üç kısımdan oluşur. Eser genel olarak cahillik ve geriliğin tenkit edildiği bir mersiye ruhuna sahiptir. İfade-yi meram başlıklı ilk bölümde yazar, milletin ruhunda iz bırakmış kahramanları, bilhassa Kafkasya'nın tarihi şahsiyetlerini örnek insanlar olarak sunmuştur. Böylece okuyucuda vatan sevgisini üst seviyeye çıkarmak, düşmana karşı birlik olmak, sömürgecilere karşı direnmek, özgürlük ve bağımsızlık uğrunda mücadele etmek düşüncelerini pekiştirmek istemiştir.

Başlıksız olarak kaleme alınmış müseddes ise, vatanseverlik temasını işler. Manzumede vatanın kutsallığı, millet olmanın değeri yüceltilmiştir. Okuyucuyu mücadeleye davet eden şair, vatan için canını feda etmeye hazır insanları kahraman olarak vasıflandırır.

*Baş veren veten uğrunda ki, ebna-yı vetensen,*

*Baş vermesen, insan ne ki, bir zag u zegensen,*

*Ey ol kişi, sen ki veten ālāmu çekensen,*

*Ehsen sene, sen millete nezhetli çemensen.* (Mir Celal-Hüseynov, 2008: 264)

Acı, üzüntü ve kaygı gibi duyguların yoğun biçimde ifade edildiği bu şiirlerde şair, ağırlıklı olarak bireysel değil, toplumsal unsurları öne çıkarmıştır. Kimi şiirlerinde klasik şiirdeki gül ve bülbülün yerini insanlar; işret meclislerinin yerini ise toplumsal mücadele almıştır. Şiirlerinde hem toplumsal mücadeleden, hem de

siyasi sorunlardan çokça söz eden Ordubadi, divan edebiyatının anlatım vasıta ve teknikleri ile üslup özelliklerinden de epeyce yararlanmıştır.

*Vatan ve Hürriyet* eserinin dikkat çekici hususiyetlerinden biri Ordubadi'nin İslam dünyasını değil, sadece Kafkasya'yı vatan olarak görmesidir. Eser bu yönüyle İslamcılıktan çok Türkçülük fikrine yakındır. Bununla birlikte hem İran şahırlarından hem de Osmanlı paşalarından olumsuz ifadelerle söz eder. Eleştiri oklarını halkı sömüren zalim ve zorba kişilere yöneltir.

### 3. ROMANCILIĞI

Azerbaycan edebiyatında roman, 19. Yüzyılın sonu, 20. Yüzyılın başlarında henüz zirve örneklerin fazlaca görüldüğü bir tür değildir. Celil Memmedquluzade (1866-1932)'nin *Danabaş Kendinin Ehvalatları* (1894), Abdulla Şaiq'in (1881-1959) *Esrimizin Qehremanları* adlı eserleriyle birlikte Memmed Seid Ordubadi'nin *Bedbext Milyonçu Yaxud Rızaqulu Han Firegimeab* (1914) adlı eseri ilk önemli romanlar arasında sayılır.

Azerbaycan ve Müslüman Şark tarihine ilgi duyup sürekli araştırmalar yapan Ordubadi, Arapça ve Farsça'yı bu dillerde edebi eser yazacak seviyede bilmektedir. Ordubadi'ye göre eski hadiseleri tarih kitaplarından kuru kuruya okumak doğru değildir. Önemli olan Türk ve İslam tarihine ait meseleleri edebi eser formunda okuyup ibret almaktır. Bu düşünceden yola çıkan yazar, tarihi hadiseleri eserlerinde ısrarla ele almış, bu yoldaki çabaları sonunda Azerbaycan edebiyatında "tarihi roman türünün kurucusu" mertebesine kadar yükselmiştir. Ordubadi, 1905 yılından başlayarak 1920 yılına kadar geçen zaman diliminde gerek İran'da, gerekse Azerbaycan'da ortaya çıkan çok sayıda hadisenin canlı şahidi olmuş, zaman zaman da bizzat içinde yer almıştır. Daha sonra, şahit olduğu hadiseleri edebi eserlerinde zengin malzeme halinde kullanmıştır. Tarihe olan düşkünlüğü doğal olarak eserlerine yansımış, tarihi roman ve tiyatro eserleri kaleme almıştır.

Ordubadi'nin Azerbaycan'da 1890-1920 yılları arasında görülen değişiklikleri ve siyasi olayları tasvir ettiği *Döyüşen Şəhər* (1938), *Gizli Bakı* (1940), *Dünya Dəyişir* adlarını taşıyan üç eseri başarılı roman örnekleri arasındadır.

Memmed Seid Ordubadi'nin diğer önemli eserlerinden olan *İki Çocuğun Avropaya Səyahəti* (1907) romanında estetik ve sanatkârane düşünce ile sosyal ve siyasi içerikli notları birbirini tamamlamaktadır. İranlı iki öğrenci uzunca süren bir Avrupa gezisi sırasında edindikleri izlenimleri mektup şeklinde kaleme almışlardır. Daha sonra bu mektuplar, içerdikleri ilginç olay ve bilgilerin tüm halka duyurulması için roman haline getirilmiştir. Eserin gerçekleştirmek isteği amaçlardan biri Doğu ile Batı'yı mukayese ederek Azerbaycan Türk toplumu üzerinde milli uyanış ve milli diriliş inancı oluşturmaktır. Memmed Seid Ordubadi, yalnızca *İki Çocuğun Avropaya Səyahəti*'nde değil, diğer eserlerinde de Doğu-Batı mukayeselerini ısrarla yapmıştır. Öyle ki *İki Çocuğun Avropaya Səyahəti* romanı, yazarın sonradan kaleme alacağı *Bedbext Milyonçu Yaxud Rızaquluxan Firəngiməab* romanının adeta öncüsü ya da habercisi gibidir. Yazarın daha sonra kaleme aldığı önemli sayıdaki eserinin özü ve çekirdeği *İki Çocuğun Avropaya Səyahəti* romanın muhtevasında gizlenmiş gibidir.

Bu dönemde Ordubadi'nin en çok ses getiren ve kısa sürede okuyucu arasında rağbet gören *Bedbext Milyonçu Yaxud Rızaqulu Han Firegimeab* adlı romanı üzerinde durmak gerekir. Bu kitap 1907 yılında yazılmasına rağmen ancak 1914 yılında bastırılabilmiştir. Azerbaycan'ın en önemli medeniyet merkezlerinden olan Tebriz'in toplumsal hayatını, çok yönlü gelişme sürecini tasvir etmesi bakımından dikkat çekicidir. Hem seyahatname, hem de edebi mektup türünün ortak özelliklerini taşıyan roman, publisistik nitelikleriyle öne çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle bu romanda, sosyal ve siyasal fikirler bir gazeteci üslubuyla dile getirilmiştir.

Roman başkışisi Firengimeab Rızaqulu Han, 48 yaşında, Paris'te Sorbon Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesini bitirmiş bir kişidir. İran'ın Paris sefiri olan Emin'ül Mülk'ün oğludur. Rızaqulu Han, babasının sefirliği sebebiyle batı Avrupa ülkelerde yaşamış, çağdaş eğitim almış çok zengin bir milyoner aydındır. Avrupa'da gördüğü eğitim onda olumlu izler bırakarak gerçek bir vatansever, bilinçli bir vatandaş olmasını sağlamıştır. Buna karşılık kendi yurdu İran ise medeniyetten uzaktır. Geri kalmış, adeta acınacak hale düşmüştür. Rızaqulu Han'ın en büyük arzusu, kendi vatanını uygar ülkeler arasında çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmak olarak görmektir. Bu uğurda çok çalışırsa İran'ın ilerlemesine katkıda bulunacağını düşünmektedir. Paris'teki eğitimini tamamladıktan sonra toplumsal ıslahat düşüncesini gerçekleştirmek üzere Tebriz'e döner. Vatanın gelişmesi, milletin yükselmesi için ilk olarak bir gazete çıkarmayı düşünmektedir. Ardından ülkeyi demiryollarıyla donatmak, sanayi tesisleri kurmak istemektedir. Yeni okul ve hastaneler açmak, şehir merkezinde tramvay çalıştırmak onun medeniyet yolunda yapmayı planladığı diğer yeniliklerdir.



Çok zengin olan roman başkışisi Rızaqulu Han, bu projelerin parayla kısa sürede gerçekleştirilebileceğini zannetmektedir. Gerek baskıcı İran hükümeti, gerekse aşırı tutucu bazı kişiler yapılmak istenen yeniliklere karşı çıkarlar. Bununla birlikte zengin sermaye sahipleri, nüfuzlu tüccarlar ve çıkarları zedelenen kimi şahıslar projeye engel olurlar. Böylece eser başkışisi hayallerini gerçekleştiremez.

*Bedbext Milyonçu Yaxud Rızaqulu Han Firegimeab* romanında iki farklı cephenin karşılıklı mücadelesi tasvir edilir. İlk cephede Rızaqulu Han ile kızı ve oğlu yer alır. İkinci yani karşı cephede ise Qulam Han, Büyük Hanım gibi feodal düşüncenin temsilcisi olan şahıslar bulunur. Sonuçta yenilik taraftarı Rızaqulu Han değil, cehalet taraftarı olan gerici cephe galip gelecektir.

*Bedbext Milyonçu Yaxud Rızaqulu Han Firegimeab*'da zaman zaman eski anlatım tarzına özgü resmi ve kuru söyleyiş tarzı bulunsa da Ordubadi'nin dili şiirlerine nazaran daha akıcı ve kıvraktır. Dilin halkın anlayacağı seviyede sade ve canlı oluşu romanın halk tarafından ilgiyle okunmasına vesile olmuştur.

Azerbaycan'da tarihi romanın kurucusu kabul edilen Memmed Seid Ordubadi'nin tarihe olan ilgisi onun Azerbaycan Türklüğüne olan sevgisinden kaynaklanır. O, tarihi konularda yazılan eserlerin halkın hafızasını kendi milleti, kültürü ve manevi değerleri konusunda beslediği düşüncesindedir. Ordubadi'ye göre, yeni nesle milli kimlik kazandırmak ve vatanseverlik duygularını geliştirmek ancak tarihi romanlar sayesinde gerçekleşebilir.

Ordubadi, tarihi romanları vasıtasıyla Azerbaycan Türklerinin kadim tarihini, etnografyasını, medeniyetini, gelenek ve göreneklerini gözler önüne sermiştir. Milli kimlik düşüncesinden yola çıkan Ordubadi, kaleme aldığı tarihi romanlarda halkın hayatını ve düşmanlara karşı mücadelesini tasvir etmiştir.

Aynı zamanda Molla Nasreddin edebi mektebi üyelerinden olan Memmed Seid Ordubadi, Azerbaycan Sovyet devri edebiyatının başarılı temsilcilerindedir. Çok yönlü edebiyatçı kimliğiyle uzun ve verimli bir yazı hayatı geçirmiştir. Tarihi romanlarda cereyan eden hadiseleri realizm ilkelerine uygun biçimde kurguladığı görülür. Kendine has dil ve üslup özellikleriyle okuyucuda merak ve ilgi uyandırma becerisi gösteren Ordubadi, Azerbaycan edebiyatında tarihi romanın gelişmesine önemli katkılar sunmuştur.

*Molla Nəsrəddin" məktəbinin istedadlı nümayəndəsi kimi meydana çıxan Məmməd Səid Ordubadi Azərbaycanın sovet dövrü ədəbiyyatının klassiklərindən biridir. Uzun, dolğun və mənalı yaradıcılıq yolu keçən ədip, bir sıra tarixi romanların müəllifi kimi daha çox şöhrət qazanmışdır. Hadisələrin təsvirində realizm prinsiplərinə hər zaman sadiqliq nümayiş etdirən Ordubadinin oxucularda böyük maraq və heves oyadaraq təsəvvürləri genişləndirən bu əsərləri ədəbiyyatımızda tarixi roman janrının inkişafı sahəsində mühüm təşəbbüsdür* (Ordubadi, 2005: 1).

Ordubadi'nin konusunu 1906-1911 yılları arasında cereyan eden İran meşrutiyet hareketinden aldığı *Dumanlı Tebriz* (1933-1948) üzerinde durulması gereken romanlardandır. 1940'lı yıllara kadar Güney Azerbaycan meselesini en kapsamlı biçimde işleyen eserin *Dumanlı Tebriz* olduğu söylenebilir. İran'daki meşrutiyet hareketi sürecinin anlatıldığı eserde mücahitlerin baskı ve zulme karşı direnişleri tasvir edilir. Ordubadi'nin olaylara bizzat tanık olması, 1909-1911 ayaklanmasını ustaca anlatması, Settar Han öncülüğünde Tebriz mücahitlerinin mücadelesini gözler önüne sermesi romanın değerini artıran hususiyetlerdir. Bu tavrıyla yazar, daha sonra Kuzey ile Güney Azerbaycan meselesini ele alacak edebiyatçı ve araştırmacılara yol gösterici olmuştur. (Akpınar, 1994: 178) Ordubadi, bu romanıyla milli edebiyatın yeni fikirlerini dillendirir. "Cenup mevzusu" olarak bilinen Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın yeniden birbirine kavuşması idealini Azerbaycan edebiyatında güçlü biçimde dile getirmesi Ordubadi'nin toplumda büyük saygı görmesine vesile olmuştur. (Yusifli, 2012: 19).

Memmed Seid Ordubadi'nin diğer önemli tarihi romanı *Qılinc ve Qelem* (1946-1948) Nizami devrini bir roman formu içinde işleyen, zengin tarihi bilgiler içeren başarılı bir eserdir.

Tarihi romanlarından sonuncusu olan *Qılinc ve Qelem*'de Azerbaycan'ın önde gelen şair ve mütefekkiri Nizami Gencevi'nin yaşadığı dönemin geniş manzarası bir roman kurgusu içinde gözler önüne serilir. Eserde tarihi belgelerde yer alan gerçek hadiseler, estetik hayallerle ustaca birleştirilmiştir. Romanın birinci bölümünde iki kahramana daha geniş yer verilmiştir. Bunlardan ilki Nizami, ikincisi ise Fahrettin'dir. Romanda Nizami'nin fikir ve sanattaki olgunlaşma sürecinde rol oynayan şahısların sanatkarlık özellikleri de verilmiştir.

*Yazıçının tarixi romanlarından sonuncusu olan "Qılinc və qələm"da böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin yaşadığı dövrün geniş hərtərəfli mənzərəsi*

yaradılmışdır. Tarixi sənədliliklə bədii texeyyülün ustalılıqla əlagələndirildiyi romanın birinci hissəsində iki qəhrəmana daha geniş yer verilmişdir. Bunlardan biri Nizami, digeri isə Fəxrəddin'dir. Kitabda Nizami'nin fikri-bədii təkamülündə rol oynayan şəxsiyyətlərin bədii surətləri də diqqəti cəlb edir (Ordubadi, 2005: 1).

İsa Habibbeyli'ye görə *Qılinc və Qələm*'de Ordubadi kılıcın sorumluluğu və şərəfini kalemin kudreti ilə ispat etməyə çalışır. Büyük bir sanatkârlıq örneği olarak yazılan bu başarılı eser, Azərbaycan edebiyatında tarixi romanın zirvesi gibidir. Eserdeki hadisələr tarixi gerçəkliklər və estetik düşüncələr birliktə doğrulmuşdur. *Qılinc və Qələm* aynı zamanda 12. Yüzyıl Türk tarihinin zengin kaynak belgesi olarak da kabul edilebilir. Başka bir ifadeyle *Qılinc və Qələm* edebiyatçıların yanı sıra tarihçiler için de önemli bir kaynaktır.

"*Qılinc və qələm*" tarixi romanında Məmməd Səid Ordubadi qılincin məsuliyyətini və şərəfini qələminin qüdrəti ilə isbat etmişdir. Böyük sənətkarlıqla yazılmış bu möhtəşəm bədii əsər Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının zirvəsində dayanır. Əsərdəki obrazlar tarixiliklə bədii təfəkkürün vəhdətindən doğrulmuş parlaq, bənzərsiz surətlər kimi Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirir. "*Qılinc və qələm*" tarixi romanı XII əsr tarixinin də misilsiz zəngin mənbəyi sayılmağa layiqdir. "*Qılinc və qələm*" tarixi romanı ədəbiyyatşünaslar üçün olduğu qədər tarixçilərdən ötrü də əhəmiyyətli qaynaqdır (Habibbeyli, 23 Oktyabr 2012: 2).

Yine Habibbeyli, *Qılinc və Qələm*'i Nizami Gencevi və çağdaşlarının 20. Yüzyıldaki romanı olduğunu, söyler. Başka bir ifadeyle Nizami'nin destansı hayatının roman formu içinde yazılmış örneği olduğunu belirtir. Habibbeyli, Ordubadi'nin bu romanı, 1930-1940. yıllarda Sovyet ideolojisinin halka soy kökünü ve tarihini unutturarak adeta devlet eliyle gerçekleştirdiyi mankurtlaştırma faaliyeti sırasında yazdığını belirtir. Dolayısıyla roman, Sovyet hükümetinin halk üzerindeki olumsuz etkilerini azaltma noktasında hayırlı bir görev icra etmiş olur. Ordubadi, bu romanı yazmakla Azərbaycan Türklerinin milli ve manevi yönden kendini tanıma ve bilinçlenme sürecinin hızlanmasına hizmet etmiştir.

"*Qılinc və Qələm*" Nizami Gəncəvinin və müasirlərinin romanı, Nizami epoxasının ədəbiyyat üslubunda yazılmış tarixidir. Məmməd Səid Ordubadi hələ keçən əsrin 30-40-cı illərində keçmiş sovet ideologiyasının xalqa soykökünü, tarixini unutturmaq, manqurtlaşdırmaq vəzifələrini dövlət səviyyəsində həyata keçirdiyi bir zamanda "*Qılinc və qələm*" tarixi romanını yazmaqla Azərbaycanda milli-mənəvi özünüdərk proseslərinin tarazlığını qoruyub saxlamağa, dərinləşdirməyə şəərəflə xidmət göstərmişdir. (Habibbeyli, 23 Oktyabr 2012: 2).

#### 4. TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİ VE EDEBİYATA YANSIMASI

Rusların 18. yüzyıldan itibaren bilinçli biçimde türlü vaatlerle Türklərlə çatıştırdığı Ermenilərin, zamanla Kafkasya'daki digər halklara da zarar verdiyi bilinmektedir. Rusların cesaretlendirme ve kışkırtmasıyla bir çeşit zafer sarhoşluğuna giren Ermenilər, zaman içinde tüm Kafkasya'yı kaos ve savaş alanına çevirmişdir. Günümüzde siyasi olarak Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya (Transkafkasya) olarak ikiye ayrılmış olan Kafkasya coğrafiyası, tarihte farklı toplumların yerleştiği bir bölge olmuştur. Çok sayıda etnik topluluğun yaşadığı bu geniş saha, Eskiçağ'da değişik isimlerle anılmıştır. İster Güney, ister Kuzey Kafkasya olsun birbirine komşu olarak yaşayan toplumların kültür ve tarihlerini birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir (Palaz-Erdemir, 2015-A: 47). Tarih içinde Anadolu ve Kafkasya coğrafyalarında kimi zaman iç içe, kimi zaman da komşu olarak yaşayan Türklərlə Ermenilər, çok yönlü ilişkiler geliştirmişlerdir. Sömürgeci batılı devletlərin kışkırtmaları sebebiyle zamanla Ermenilərin yayılmacı emelleri gün yüzüne çıkmış, iki toplum arasında çatışma başlamıştır. Bu durum Türk-Ermeni ilişkilerinin kopma noktasına gelmesine sebep olmuştur.

Rusların tarih boyunca Ermeniləri kendi çıkarları için kullandıkları su götürmez bir gerçektir. Yöneticiləri genellikle Rus Ermenisi olan Hınçak (Cenevre 1886) ve Daşnaksutyun (Tiflis 1890) gibi örgütler Türklərə karşı düşmanca tavır takınmışlardır. Bu siyasî örgütlerle birlikte çete faaliyetlərinin de Osmanlı Devleti'ndeki ve Rusya'daki Türk-Ermeni ilişkilerine önemli zararlar verdiyi bilinmektedir. Makyavelist bir anlayış içinde olan bu örgütler, tedhiş ve çatışma ortamından beslenen bir faaliyet biçimini benimsemişlerdir (Uygur, 2016: 177).

Rus-Japon savaşından (1904-1905) yenilgiyle çıkan Çarlık Rusya'sında otorite zayıflamış; bunu fırsat bilen Ermenilər Türklərə karşı silahlanmaya başlamışlardır. Kaotik ortamdan yararlanmak isteyen Çar idaresi bölgede her iki halkın da silahlanması yönünde çaba göstermiştir. Başlangıçta kişisel anlaşmazlıklar

yüzünden çıktığı düşünülen çatışmalar, giderek geniş alanlara yayılmış ve büyüyerek kitlesel kırımlara dönüşmüştür. Sonuçta katliamlar engellenemez bir hale gelmiştir (Uygur, 2017: 2262).

Azerbaycan edebiyatında Ermeni meselesini roman konusu olarak işleyen epeyce yazar bulunmakla birlikte Mir Möhsün Nevvab (1833-1919), Memmed Said Ordubadi (1872-1950) Yusuf Vezir Çemenzemini (1887-1943) gibi edipler dikkat çekmektedir. Mir Möhsün Nevvab'ın *Ermeni Müselman Davası* adlı romanında yazarın vatan ve millet sevgisi açıkça görülür. Aynı eserin edebiyat kaynaklarında *Kafkas Ermeni Tayfası ile Müslümanların Vuruş ve İçtimai Tarihleri* adlı isimle de anıldığı bilinmektedir. Memmed Seid Ordubadi'nin *Qanlı Seneler* adlı eseri de Türk- Ermeni ilişkilerini işler. Eserde gerçek bilgi ve belgelere dayanarak 1905-1906 yıllarında Çar hükümetinin himayesi ve Ermeni Taşnaksütyun örgütünün faaliyetleri açıkça anlatılır. Bizzat Taşnaksütyun'un örgütlediği Türklere yönelik katliam açıkça gözler önüne serilir (Morkoç, 2016: 5294).

Yaptığımız araştırma ve incelemelere göre Türkiye Türklerinin yeni edebiyatında epeyce yazarın eser konusu olarak Ermenileri ele aldığı ya da kitaplarında Ermenilerden bahsettiği anlaşılmaktadır. Özellikle Kurtuluş Savaşı döneminin öncesi ve sonrasını dile getiren romanların büyük kısmında Ermenilere olumsuz bakış vardır. Bu yaklaşım o dönemde Ermeni çetelerinin Türklere yönelik giriştiği kıyım hareketlerinin sonucudur. Eserlerinde Ermeni şahısların çokça bulunduğu yazarlardan bazıları şunlardır: Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Ömer Seyfettin (1884-1920), Halide Edip Adıvar (1884-1964), Mithat Cemal Kuntay (1885-1956), Refik Halit Karay (1888-1965), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Reşat Nuri Güntekin (1889-1956), Sait Faik Abasıyanık (1906-1954), Kemal Tahir (1910-1973), Orhan Kemal (1914-1970), Tarık Buğra (1918-1994) (Morkoç, 2016: 5295).

Türk edebiyatında gayrimüslim ve azınlıklardan çok sayıda şahsın yer aldığı Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde Ermeniler, kötü özellikleriyle görülmezler. Ermeniler toplumdaki dışlanan bireyler olarak karşımıza çıkmadığı gibi, Osmanlı toplumunun çok milletli yapısının bir parçası olarak değerlendirilir. Ahmet Mithat'ın eserlerde bazen olumsuz nitelikleriyle tasvir edilen Ermeniler bulunmaktadır. Buna karşılık olumlu nitelikleriyle öne çıkan Ermeni roman kahramanlarının sayısı epeyce fazladır. Bu şahıslar, davranışları sebebiyle milliyetleri konusunda olumsuz genellemelere tabi tutulmamıştır.

Türk edebiyatında eserlerinde yer alan şahıslara "hümanist" açıdan yaklaşan Sait Faik'in özellikle İstanbullu Ermenilerle ilgili açıklama, yorum ve değerlendirmelerinin tarafsız ve ağırlıklı biçimde olumlu olduğu görülür. Sait Faik'in Ermenilere bakışının Türkiye'deki genel eğilimin aksine olduğu söylenebilir. Bu tavır onun hümanist bakış açısından kaynaklanır. Sait Faik, Türkiyeli Ermenileri "öteki" değil, "biz" olarak görmektedir. Zira ona göre özellikle İstanbul Rumları gibi İstanbul Ermenileri de Türk toplumunun bir parçasıdır. Türkiye'deki Ermeniler yüzyıllardan beri ülkemizde yaşayan, ve Türklere ortak değerlere sahip olan vatandaşlarımızdır. Komşuluk veya arkadaşlık ilişkileri içinde bulunduğumuz bu insanlar, artık Türk toplumuyla bütünleşmişlerdir. Yazarın eserlerinin hiç birinde milliyetleri sebebiyle Rumlara ve Ermenilere yönelik aşağılama, kınama, küçük görme gibi yaklaşımlar görülmemektedir (Morkoç, 2008, s. 794).

Türkler ve Ermeniler arasında ortaya çıkan tüm olumsuzluklara rağmen birbirine düşmanlık duyguları beslemeyen insanların varlığı edebiyat dünyasında bazı yazarlara ümit ve cesaret vermiş; ayrışma yerine, bir arada yaşamayı kolaylaştıracak ortak özellikleri öne çıkaran eserler yazmaya yönlendirmiştir. Azerbaycan edebiyatında Abdurrahim Hagverdiyev (1870-1933) 1907 yılında kaleme aldığı *Ağa Mehmed Şah Kaçar* piyesinde Kafkasya'ya sefer yapan İran hükümdarı Muhammed Şah Kaçar (1808-1848)'a karşı bölgede yaşayan Türk, Gürcü ve Ermeni toplumlarının işgali engellemek için ortak mücadeleye giriştiklerini vurgular (Gasızmade'den akt. Uygur, 2007: 2240). "Abdulla Şaik (1881-1959)'in *İntihar mı, Yaşamak mı?* (1910) eseri Türklere ve Ermeniler arasındaki dostluğun seviyesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Eserde Aslan'ın düştüğü borç batağından kirvesi Avanes sayesinde kurtulması ve Aslan'ın da Kür Çayı'nda boğulmak üzere olan Avanes'i kendi canı pahasına kurtarması iki toplumun bireyleri arasındaki dayanışmayı belgeleyen güzel örneklerdir. (Uygur, 2007: 2240).

## 5. "QANLI SENELER" ESERİ ÜZERİNDE DEĞERLENDİRMELER

Azerbaycan'ın Sovyetler Birliğine zorla dâhil edilmesinin ardından Ordubadi, edebiyattaki toplumculuk eğilimini açıkça ortaya koyar ve yeni toplumun oluşmasında çaba sarf etmeye başlar. O yıllarda kaleme aldığı *Sabotajnikler*, *Dinçiler*, *Oktyabr İnkılabı*, gibi piyesleri Azerbaycan tiyatrosunda başarıyla sahnelenmiştir. *Sevgiler* (1909), *Bu da Bir Mö'cize* (1930), *Maral* (1945) piyesleri de yazarın üzerinde durulması gereken edebî ürünleri arasında yer almaktadır (Uygur, 2008: 558).

Ordubadi'nin tarihi romanlarını kaleme aldığı yıllarda maruz kaldığı zorluklardan ilki o dönemde Azerbaycan tarihini bilimsel araştırmalara dayanan ve tarafsız gözle anlatan eserlerin sınırlı sayıda bulunmasıdır. İkinci olarak tarihi konuları bir roman formu içinde dile getiren örneklerin az sayıda olmasıdır. Yazarın tarihi olayları işleminin sebebi yalnızca halkın hafızasına kaydetmek değildir. Azerbaycan Türklerinin sağlam bir geleceğe sahip olması için tarihi olayları ele alan Ordubadi, geçmişten ders almayı çok önemsemektedir. Yazacağı edebi eserler için araştırmalar yaparken batılıların ve Ermenilerin tarihi olayları Türkler aleyhine çarpıttıklarına tanık olan yazar, bundan ciddi rahatsızlık duyar. Ona göre Müslüman Türklerin tarihi sistemli ve objektif araştırmalara dayanmadan yazılmaktadır. Bazı yabancı tarihçilerin çarpıtma bilgilerle yüklü eserleri ile seyyahların hatıra defterlerinden kopyalanan basit açıklamaları Azerbaycan tarihini gerçekçi biçimde ortaya koymaz. Ordubadi'nin *Dumanlı Tebriz* romanı bu eksikliği gidermek için kaleme alınmıştır.

Yaptığımız incelemede Memmed Seid Ordubadi'nin nesir eserlerinde tarihi olayların, estetik bakış açısının ve çağdaşlık düşüncesinin dengeli biçimde yer aldığını belirledik. Bunlardan çağdaşlık kavramı yazarın eserlerinde belirgin bir nitelik olarak kendini gösterir. Aynı biçimde tarihi olaylar da eserlerinde vazgeçemediği bir özelliktir. Dolayısıyla o, romanlarında "tarihi olan" ile "çağdaş olanı" bütünlük içinde ve birbirine paralel olarak devam ettirir.

Ordubadi'nin pek çok eserinde publisist dediğimiz sosyal ve siyasal konulara ağırlık veren bir tavır ve yaklaşım görülür. Bu yaklaşım roman, hikâye ve tiyatro eserlerinde daha belirgindir. Molla Nasreddin dergisinde görev yaparken, işi gereği sosyal ve siyasal konularda okuyucuları bilgilendirmek amacıyla çok sayıda yazılar kaleme almıştır. Molla Nasreddin'in ona kazandırdığı bu nitelik, zamanla bütün eserlerinde kendini gösterir. Romanlarında toplumsal unsurlar, estetik unsurlara karışıp kaynaşmış gibidir. *Qanlı Seneler*, izah etmeye çalıştığımız nitelikleri bir bütün olarak barındıran örneklerden biridir. Aynı eser, ilk baskının ardından yapılan yeni baskılarda *Qanlı İller* olarak çıkmıştır. Bilhassa tarihi olay ve süreçleri kendine mahsus gazeteci dili ve üslubunu kullanarak bir roman formu içinde işlemiştir. İsa Habibeyli'nin ifâdesi ile "*Qanlı Seneler* Azerbaycan edebiyatında ilk ve mükemmel publisist romandır" (Habibeyli, 2012: s. 3) hükmü dikkat çekicidir.

Memmed Seid Ordubadi, *Qanlı Seneler* adlı eserini "*1905-1906-cı illərdə Qafqazda qəflətən baş verən Erməni-Müsəlman davasının tarixi*" ibaresiyle bastırmıştır. Bu eser, edibin daha sonra kaleme alacağı tarihi romanların ön hazırlığı niteliğindedir. Yazar, *Qanlı Seneler*'i yazarken karşılaştığı zorlukları, okuyucuların yardım ve katkılarıyla gidermiştir. Onların kendi yaşadıkları yerlerdeki olayları anlatan mektuplarından yararlanır. Ayrıca araştırıp incelediği çok sayıda basılı eserden, gazeteciler tarafından kendisine ulaştırılan 245 adet mektuptan ve gazetelerde yer alan 400'ü aşkın malumattan istifade etmiştir.

Ordubadi, *Qanlı Seneler* kitabının baş kısmında bulunan "Maksadın Arzı" başlıklı bölümde kitabı yazmasının amacını dile getirir. Ardından eseri kaleme aldığına nelere dikkat ettiğini açıklamaya girişir:

Yazar, iki millet arasında ortaya çıkan faciaları yazarak vatan evlatlarının vuku bulan kötü olaylardan ibret çıkarmalarını istemiştir. Yaptığı işin, adeta bir vatan feryatnamesi yazmak olduğunu söyler. İki yıllık bir çalışma sonucu malzeme derleyip bunları yazıya geçirerek eserini tamamladığını belirtir. Kitabı kaleme alırken duygusal ve taraflı davranmadığını da özellikle ilave eder. Tarihi gerçekleri yazarken milletin omzuna yüklediği sorumluluğun bilincinde olduğunu vurgular. Tarihi belgelere dayanarak yazılan bu eseri tek başına oluşturmanın çok zor olduğunu ifade eder. Bu işte başarılı olmasını sağlayan iki şeyden ilki kendi bölgelerinde tanık oldukları faciaları ona haber veren okuyucu ve muhabirlerdir. İkincisi ise olayları tarafsız biçimde anlatmaya çalışan kendi vicdanıdır. Bu tarih eserini oluştururken hiçbir zaman şahsi veya milli ölçü alma duygusuyla hareket etmediğini beyan eder. Zira Türk-Ermeni mücadelesinde ortaya çıkan olayları okuyuculara gerçeğe uygun biçimde sunmak istemiştir. Tedhiş olaylarının meydana geldiği hemen her yerden ona muhabirler ya da orada yaşayan insanlar tarafından haberler ulaştırılmıştır. Gönderilen bu haberlerin tamamı Ordubadi tarafından dikkatlice incelenerek elemenden geçirilmiştir. Yazar, haberlerin aslına ve içeriğine sadık kalarak kitabın metnini oluşturduğunu da bilhassa hatırlatır.

*Daha açıq, daha doğrusu iki millət arasında baş vərən faciələri yazmaqla vətən övladlarına keçmiş müsibətlərdən bir ibrət yadigarı kimi bir parça vətən fəryadnaməsi vücuda gətirdim. O bir olan Allahın köməkliliği ilə iki il müddətində toplanması və yazıya alınması başında çalışdığım bu qiymətli əsərin tamamlanmasına nail oldum. Minlərcə təşəkkür ki, zəif duyğularımın istəyincə olmayaraq şənimdən üstün, qədrimdən artıq olan fəxrə nail olaraq ucalara yüksəldim. Çünki millətimin ən əhəmmiyyətli, ən lüzumlu bir xidmətini öhdəmə alıb və ifasında qüsurlu qalmayıb, məncə, ali bir vəzifəni ifa üçün*



*bir qabiliyyət, bir bacarıq da yox idi. Həqiqətdə, mən bu ali və iftixar olunan dərəcəni kəsb etmək qüdrətində deyildim. Məni bu dərəcələrə çatdıran hörmətli müxbirlərimin milli qeyrət hissləri, bir də vicdanımdır, əvət vicdanım. Bütün Qafqaz millətlərinə, istər Erməni, istər Müsəlman, məlum ola ki, bu tarix hər cür şəxsi və milli qərəzdən uzaq olub. Hər nöktədə üz vermiş faciə və hadisələri olduğu kimi yazıb oxuculara tam ehtiramla təqdim edəcəkdir. Hər tərəfdən müxbirlər vasitəsilə mənə yetişmiş 245 məktubun hamısı saf-çürük edilmiş, məzmununa xələl yetirilmədən, yalnız tarixin və yazıçının üslubuna müvafiq bir dile çevrilmişdir (Ordubadi, 2012: 153).*

Kitabın Kuzey Azərbaycan'daki son baskılarından biri 2007 yılına aittir. Bu baskıda Memmed Seid Ordubadi'nin kitabın asıl metnine geçmeden önce, yer alan bir açıklama bulunur. Bu açıklamada Miladi 1905 (Hicri. 1323) yılında necip İslam milleti ile Ermeni milleti arasında karışıklıklar çıktığı, *Qanlı Seneler* eserini her iki halkın tarihine keder ve felaket getiren Kafkasya'daki son olaylarla ilgili kaleme alındığını söyler

*Ümumrusiya, Polşa və Finlandiyanın hökmran və padşahı böyük imperator II Nikolay Aleksandroviç həzrətlərinin ədalətli və xoşbəxt zamanında 1323 hicri -1905 miladi ilində nəcib islam milləti ilə qədim erməni milləti arasında iğtişaş başverib, hər iki xalqın milli tarixinə bir kədər, müsibət səhifəsi bəxş və əlavə eyləyən Qafqazın son hadisələrinə dair qələmə alınmışdır (Ordubadi 2007: 6.)*

*Qanlı Seneler*, ilk yayınlandığı gündən başlayaraq Kuzey Azərbaycan Türkleri tarafından dikkətlə okunan bir kitap olmuştur. Aynı eser, İran'daki Güney Azərbaycan Türkleri tarafından da ilgiyle takip edildiği için 1952 yılında (Hicri 1372) Arap harfleri ile Azərbaycan Türkçesinde neşredilmiştir. Elimizde mevcut olan ve İran'da Arap harfleriyle Azərbaycan Türkçesinde basılmış bulunan bu kitabın ön kapağında, başlığın hemen altında Farsça *Salha-i Hunin* ismi yer almaktadır (Ordubadi, M. 1952 (H. 1372), 1). 247 sayfadən oluşan eserin son sayfasında "Sözlük" başlığı altında bir kelimeler cetveli mevcuttur. Bu sayfada 1'den başlayarak 18'e kadar numaralandırılmış kelimeler yer alır. Ağırlıklı olarak Rusça olan ve anlamı bilinmeyen kelimelerin Azərbaycan Türkçesindeki karşılıkları yazılmıştır.

*Qanlı Seneler*, kitabının ilk dört sayfası Önsöz için ayrılmıştır. Doktor Cevat Hey'et tarafından 1952 yılında (H. 1372) tarihinde Tahran'da kaleme alınan bu bölümde Önsöz bölümünün yazılma sebebi belirtilir.

*Eziz dostum Böyük Ağa Rəsuloğlu Qanlı Sənələr kitabına bir mukaddimə yazmağımı istəmişdir. Onun xahişi üzərinə bir neçə satır yazmağı faydalı gördüm. (Hey'et, 1952: 1).*

Ardından zengin tarihi belgelere dayanarak yazılan *Qanlı Seneler* kitabının Türkler için değeri vurgulanır. Cevat Hey'et'e göre kitap, Azərbaycanlı Müslümanların başına gelen belalardan sadece bir kısmının hikəsidir. Azərbaycan halkı kendisine yapılan bu büyük haksızlığı idrak edememiş, daha önceki örneklerde olduğu gibi Ermenilerin Türklerə yaşattığı trajediyi unutup gitmiştir. Eğitilmiş bazı aydınlar bu faciaları okuyup haberdar olsa da, imkânların yetersizliğinden dolayı gerçek hadiseleri halka aktararak onların Ermeni mezalimi hakkında bilgilenmesini sağlayamamışlardır. Geçmişte kaleme alınmış kimi makaleler ve iletişim araçları Ermenilerin asılsız iddialarını sürekli tekrarlamıştır. Ermeni lobisi dünyanın her tarafına yayılmış, özellikle de Batı Avrupa ve Amerika'da büyük güce ulaşmıştır. Ermeni lobisi, batılı milletlerin zihninde Türkler aleyhine asılsız algılar oluşturmaya başlamıştır. Günümüzde de Ermenilerin tarafını tutan büyük devletler, Türklerə yönelik düşmanca tavır takınmakta, temelsiz suçlamalarda bulunmaktadırlar.

*Qanlı Sənələr kitabı Azərbaycanlı Müslümanların başına qelen bəlalardan bir parçasının hekəyəsidir. Fəqət xalqımız daha qabaqki faci'ələr kimi bundan da xəbərsiz qalmışdır. Bugün təhsil görmüş aydınlarımızdan bir neçəsi bu faci'ələri oxuyabilmişsə də ictimai şərtlər və imkânlarımız müsaid olmadığı üçün xalqımıza çatdırabilməmişdir. Keçmişdə bütün yazılan məqalələr və ümum irtibat vasitələri hər yerdə Ermənilərin sözlərini yaymışlar və onların iddialarını təkrarlamışlar, Erməni lobisi dünyanın hər tərəfində yayılmış, xüsusən Qərbi Avropa və Amərika'da böyük güce və təbliqat vasitələrinə və yayma imkânlarına malik olmuşdur, bugün de böyük dövlətlər onların sazlarını çalırlar və onların tərəfini tuturlar (Hey'et, 1952: 1).*

Azərbaycan'da 1905-1906 yıllarında ortaya çıkan ve Türklerin büyük kıyımına uğradığı toplumsal olaylara bizzat tanıklık etmiş yazarlar vardır. Bu yazarların olayları aksettiren eserleri, tarih araştırmaları için önemli

kaynaklardır. Sözü edilen eserler, bazen bilimsel ölçülere uygun nitelikte yazılmamış olabilir. Olayların aktarılmasında kimi zaman subjektif yaklaşımlara da başvurulmuştur. Bir takım eksiklikleri olsa da sonuçta bu tarih eserleri, dönemin gelişmelerini artzamanlı biçimde aydınlatmaya yardım etmektedir.

Gerek Ordubadi'nin *Qanlı Sənələr* kitabı, gerekse Mir Möhsün Nevvab'ın 1905-1906. *İllərdə Erməni Müsəlman Davası* kitabı tarihi gerçeklerin doğru olarak değerlendirilmesinde önemli katkı sağlayan eserlerdir.

Mir Möhsün Nevvab, eserde Ermeni tedhiş hareketlerini zaman ve mekan belirterek tek tek anlatır. Olayların odağında yer alan Ermeni şahısların isimlerini de açıkça zikreder. Her bir bölgede cereyan eden olayları etraflıca belirtir. Nevvab, Türk-Ermeni çatışmasının dikkatli gözle incelenmesi neticesinde bazı gerçeklerin ortaya çıkacağını iddia eder. Ona göre Türklerle Ermeniler arasındaki facialı hadiselerin ilk müsebbibi Ermeni kilisesi, ikincisi ise fanatik milliyetçi olan kimi Ermeni aydınlarıdır. Bu görüşlerine kanıt olarak Rus diplomat general Mayevski'nin cümlelerini gösterir. Mayevski Ermeni din adamlarının dine hizmetlerinin çok sınırlı olduğunu, onların halka "Allah kelamını" ulaştırmak için değil, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında nifak çıkarmak için çaba harcadığını söyler. Aynı şekilde Eçmiedzin (Üçkilse)'e giden ve Ermeni saldırılarına şahit olan Fransız Baron de Bay, Ermenilerin Türklere yönelik mezaliminde Ermeni kilisesinin payı olduğunu bildirir. Ne ilginçtir ki, bu kilise sahte para basanların merkezi olmuştur. Ardından da buradaki manastırın dini bir kurum olmaktan çok siyasi merkez işlevi gördüğünü belirtir. Kamandar Şerifli ise Ermeni kilisesinin gerçek görevini yerine getirmedigine dair çok sayıda örnek gösterilebileceğini söyler. Şerifli'ye göre son yıllarda içerde ve dışarıda faaliyet yürüten Ermeni mafyasının en büyük dayanağı kilisedir. Aynı şekilde terör olaylarının örgütleyicisi ve maddi destekçisi yine kilisedir.

*İki millət arasında davam edən iğtişaş və qırğınlar zamanı kilsənin fəaliyyətini dərinədən öyrənmiş rus diplomati, general Mayevski öz qeydlərində yazır: «Erməni din xadimləri haqqında bir neçə söz demək istəyirəm. Onların dini fəaliyyəti olduqca cüzdür. Erməni din xadimlərinin fəaliyyəti «Allah kəlamını» çatdırmaqdan çox, müsəlmanlarla xristianlar arasında nifaqı qızıdırmaqdan ibarətdir». Vaxtilə Eçmiədzinə səfər etdikdən və onun fəaliyyətilə yaxından tanış olduqdan sonra fransız alimi Baron de-Bay belə yazmışdı: «Bu kilsə bir müddət saxta pul düzəldənlərin yuvası olmuşdur... Mənim bütün minnətdarlıqlarıma baxmayaraq, mən səmimi olmalyam. Bu monastır məndə dini mərkəzdən çox siyasi mərkəz təəssüratı yaratdı». Erməni kilsəsinin belə qeyri-insani fəaliyyətini işıqlandıran ayrı-ayrı məxəzlərdən çoxlu nümunələr gətirmək olar. Son dövrlərdə də istər xaricdə, istərsə də daxildə olan erməni mafiyasının ən qüdrətli dayaqlarından biri, terror və təbliğət şəbəkələrinin təşkilatçısı, onu maddi cəhətdən təmin edən kilsə olmuşdur (Şerifli,1993: 4).*

Memmed Seid Ordubadi, *Qanlı Sənələr* kitabını ilk olarak tarihi çatışmaları yer ve zaman bildirerek nesir halinde yazar. Ardından piyes haline getirir. Piyeste ağırlıklı olarak Şuşa merkez olmak üzere Kafkasya'da ortaya çıkan çatışmalar dramatize edilir. Çatışmaları sıcağı sığacağına kaleme alan Ordubadi, savaşı başlatan Ermenilerin, köy ve kasabalarda Türklere yönelik katliama giriştiklerini vurgular. Şahit olduğu veya güvenilir muhabirlerden aldığı bilgilere dayanarak olayları nakleder. Yazar, yer adları ve tarih vererek aktardığı olayların neden-sonuç ilişkileri üzerinde de durur. Buna göre, Çarlık Rusyası tarafından silahlandırılan Ermenilerin bölgede Ermenistan devleti kurmak gibi gizli idealleri vardır. Bu ideal Ermenileri önlerinde engel olarak gördükleri Türklere yok etme düşüncesine götürecektir. Ermenilerin yoğun biçimde silahlanma gayretleri sırasında Türklere buna tepkisiz kalışı, Ermenilerin kendilerine saldırmayacakları yönünde yanlış bir kanaatin bulunmasıyla ilgilidir. Zira o dönemde Türklere göre Ermeniler, kendileriyle ara sıra ticaret yapılan, bunun dışında başka bir işe yaramayan basit bir toplumdur. Türklere, Ermenilerin kendilerine karşı büyük gizlilik içinde silahlandığını acı biçimde ve büyük bir bedel ödeyerek öğrenmiş olur. Zira Ermeniler, ticaret dışında başka işler de yapabileceklerini Türklere bizzat katlederek gösterirler (Uygur, 2006: 2241).

Memmed Seid Ordubadi, kitapta 1905 yılında Nahçıvan ve İrevan ile Qırxbulaq və Üçkilse bölgelerinde Ermeni çetecilerinin Türklere karşı yaptığı katliamı belgeleriyle ortaya koymuştur. Aynı şekilde 1906 yılında Ermenilerin Zengezur'da yaptıkları şiddet ve vahşet yüklü olayları etraflıca anlatmıştır. Ordubadi, kısa sürede bütün Kafkasya coğrafyasına yayılan faciaları tasvir etmekle yetinmemiş, Türk-Ermeni çatışmasının sebeplerini de tek tek sıralamıştır. Çatışmayı doğuran ilk sebebin Ermeni Taşnaksüyun partisinin emelleri olduğunu söyleyen Ordubadi, elinde iddialarını kanıtlayacak 400'den fazla yazılı belgenin bulunduğunu belirtir. Çatışmanın ikinci sebebi olarak Rusya'daki büyük ihtilal sonrasında disiplinsiz ve denetimsiz kalan

devlet memurlarının Ermenilerin Türklere yaptığı soykırıma seyirci kalmasını gösterir. Bu yüzden Kafkasya'nın yangın yerine, buradaki kadim Türk topraklarının ise kan gölüne döndüğünü söyler. Yazara göre çatışmanın üçüncü sebebi Kafkasya Müslümanlarının cahilliği ve çağdaş yeniliklerden habersiz kalmalarıdır. Dördüncü ve son sebep ise Ermenilerin ayrı bir devlet kurma çabalarıdır (Mustafa, 2009: 4).

Kitabı ara başlıklar şeklinde düzenlemiş olan yazar, her bir başlıkta yaşanan vahşeti belgelere dayanarak anlatır. Şehir veya yerleşim yerlerinde ortaya çıkan tedhiş hareketlerini tek tek sıralar. Mesela "Qanlı Bakı facieleri hakkında", "Kederli Naxçıvan hadiseleri", "İrevan hadiseleri", "Eçmiedzin (Üçkilse) hadiseleri", "Ağrılı Şuşa hadiseleri yaxud avamlıq belası", "İkinci Şuşa faciesi yahut Qalasçapov'un hiylesi" isimleri yaşanan ölüm kalım mücadelesini anlatan özenle seçilmiş başlıklardır. Diğer başlıkların içeriğinde aynı şekilde gerçek zaman, mekan ve şahıslara ait bilgiler bulunmaktadır: "Qefleten baş veren ikinci Bakı facieleri", "Vatan feryadnamesi", "Ermenilerin Cavanşir üyezindeki xam xeyalları", "Ağrılı Gence hadiseleri", "Tiflis facieleri hakkında" gibi başlıklar dikkatle seçilmiştir. Başlıklardaki qanlı facie, ağrılı facie, kederli hadiseler, feryadnâme gibi sıfatlar, yaşananların derecesini açıkça göstermektedir.

Yazar, "Qanlı Bakı Facieleri Haqqında" başlıklı bölümde Türk ve Ermeni toplumları arasındaki çatışmaları objektif bakış açısıyla nakleder. 2 Şubat 1905 tarihinde Bakü'nün Quba meydanında Ağarza (Ağa Rıza) isimli bir Türk, Ermeni komitesi üyeleri tarafından öldürülür. Azerbaycan Türk toplumu önceden Ermenileri düşman olarak görmezken bu olaydan sonra yavaş yavaş fikir değiştirmeye başlamıştır. Müslümanları derinden etkileyen bu durum, Müslüman gönüllülerini harekete geçirir. Ancak yine de Müslüman Türk toplumunun liderleri Ermenilerden intikam alınması konusunu gündeme getirmezler. Ardından göz altına alınıp karakola götürülen başka suçsuz bir Türk, Rus ordusunda görevli Ermeni asker tarafından katledilir. İnfial uyandıran gelişme, önceden düşman görmedikleri Ermenilere karşı Türklere güvensizlik duygularını en üst seviyeye çıkaracaktır. Rusların bilinçli biçimde çanak tuttuğu ve körüklediği Türklere Ermeniler arasındaki bu kargaşa hali, iki toplum arasında patlamaya hazır bombanın fitilini ateşler. 6 Şubat 1906'te şiddetlenen kaygı verici olaylar, Bakü ile sınırlı kalmayarak bütün Kafkas coğrafyasına yayılır.

*Fevral ayının 2-də Ağarza adlı bir müsəlman Quba meydanı adlanan yerdə erməni komitəsi tərəfindən öldürüldü. İslamlara təsir edən belə bir faciə baş verdikdə, daha açıq desək, müsəlmanlar milli heysiyyətlərini təhqir olunmuş görünçə, təsəvvür edin, müsəlman könüllülərini saxlamaq olarmı?! Belə belə işlər müsəlmanları son dərəcə qəmgin edip çaşdırdığı halda müsəlman başçılarından intiqam üçün hökm verilmədi*

*Nəhayət süni və çoxdan bəri hər iki milletin zatına qondarılmış iğtişaş bombası partladı və bütün Qafqaz aləmi bu bombanın təsir şiddətindən yanıb yaxıldı.* (Ordubadi, 2012: 159).

Ordubadi, hadiseleri zaman ve mekan belirterek dikkatli bir gözle tasvir etmiştir. Kitabın tamamı göz önünde bulundurulduğunda yüzlerce zulüm, saldırı, yakıp yıkma ve öldürme hadisesi zaman ve mekanlar açıkça belirtilerek anlatılır. *Qanlı Seneler*'in "Eçmiedzin, Üçkilse Hadiseleri" bölümünde yer alan bilgiler de gerçek belgelere dayanılarak oluşturulmuştur. 9 Haziran 1905 tarihinde kadim bir Türk köyü olan Uşu'da akşama yaklaşık iki saat kaldığında Ermeni birlikleri (diviziyalar) dört bir yandan saldırıya başlarlar. Ermeniler köye yaklaştığında yaşlı bir Ermeni keşişi başı üstünde bir savaş bayrağı olduğu halde piyade birliklerinin karşısında durarak onları savaş konusunda yüreklendirmekte ve motive etmektedir. Bu dönemde Türklere karşı girişilen savaşlarda Ermenilerin yaptığı en büyük hata, savaş sırasında süt emen bebekler ile yaşlı kadınlara varıncaya kadar çok sayıda Müslüman Türkü acımasızca öldürmeleridir.

*Axşama iki saat qalmış erməni bölükleri (diviziyaları) hər tərəfdən hücumu başladılar. Ermənilər kəndə yaxınlaşdıqda bir qoca erməni kəşişinin başı üstündə hərbi bayraq müharibəyə məxsus mahnılar oxuyurdular. Erməni kəşişi böyük məharətlə kənd içində əlində xaç erməni piyada bölüklerinin qarşısında durub onları herbə ruhlandırır.*

*Bu müharibələrdə ermənilərin şan-şöhrətinə ziyan vuran bir iş varıdısa, o da müharibə vaxtında südəmər körpələri, qoca qarıları öldürmək idi* (Ordubadi, 2012: 179).

Her türlü vahşete maruz kalan Müslümanlar, artık güvenli olmayan Uşu köyünde durmayı uygun görmeyerek köyü boşaltırlar. Ermeniler dört bir taraftan ateş vererek köyü yakarlar. Kur'an-ı Kerim ve diğer değerli eşyalar da yangından nasibini alır. Müslümanların zararı iki yüz bin manat olarak tahmin edilmektedir. 9 Haziran 1905'te aşağıda adları kaydedilen köyler yakılıp yıkılır. Ardından Ermeni birlikleri Tekye adlı Müslüman köyüne doğru saldırı başlatırlar. Yıkılan yerleşim yerleri şunlardır: Persi, Nazrevan,

Kiçikkend, Kötüklü, Qoşabulaq ile Anpur Çayı'nın kıyısında yer alan İrgu ve Engirse. Bunlar toplam 7 adetten oluşan meşhur Türk köyleridir.

*Müsəlmanlar artıq kənddə durmağı münasib bilməyib kəndi boşaltdılar. Ermənilər hər tərəfdən kəndə od vurdular. Bir sıra müqəddəs eşyalar da yandırıldı. Müsəlmanların zərəri iki yüz min manat təxmin edilirdi. 9 İyunda aşağıda adları qeyd edilən kəndlər dağıdılıb məşhur Təkyə adlı islam kəndi üzərinə hücum başlanır. Dağıdılmış kəndlər bunlardır: Pərsi, Nazrəvan, Kiçikkənd, Kötüklü, Qoşabulaq, Anpur çayının sahilində İrgu, Engirse kimi 7 meşhur kənddən ibarətdir (Ordubadi, 2012:180).*

Eserin "Ağrılı Şuşa Hadisələri Yaxud Avamlıq Bəlası" bölümünde da olaylar ayrıntılı biçimde gözler önüne serilir. 17 Ağustos 1905 tarihinde Şuşa şəhərində Ermenilər, Türklərə qarşı tedhiş hareketlerine başlarlar. Şuşa'nın Köçərli mahallesinde 8 evi yakarak ahalisini katlederler. Bir süre sonra Halifeli mahallesinde 10 evin yakıldığı, evlerde ikamet etmekte olan Müslüman ahalinin öldürüldüğü haberi gelir. Yetkililer, saldırı kurbanı mazlum halkı korumak, olayları bastırmak için kışladan bir miktar asker gönderirler. Ancak Ermenilər, gelen askerlerden ikisini kurşunla yaralayarak geri çekilmelerini sağlarlar. Böylece askerlerin mazlum Müslümanları korumalarına engel olurlar.

*1905-ci ilin 17 avqustunda sübh tezdən ermənilər gəddar hərəkətlərində davam edib Köçərli məhəlləsindən 8 evi yandıraraq əhalisini qətlə yetirdilər. Xəlfəli adlanan məhəllədə, erməni hissəsinin başında yenə 10 evin müsəlmanların qətl-qarət edilməsi xəbəri kədərli bir surətdə yetişdi. Xəyanət qurbanı olan məzlum müsəlman əhalisinə kömək üçün kazarmadan bir qədər soldat göndərildi. Ermənilər soldatların ikisini qüllə ilə vurmaqla geri qaytarıb müsəlmanları qorumağa mane oldular.*

Tarihi olaylarla ilgili bazı eksiklikler bulunsa da Memmed Seid Ordubadi'nin *Qanlı Sənələr* eseri 1905-1906. yıllarda ortaya çıkan ve kısa sürede bütün Kafkasya'ya yayılan Ermenilerin Türklere uyguladığı soykırım faciasını derli toplu biçimde dile getiren kitaptır. Bu kitap vesilesiyle akıllara sömürgeci batılı devletlerinin "böl ve yönet" politikası gelmektedir.

Batılı sömürgeçiler, kirli emellerini gerçekleştirmek amacıyla bazı bölgelerde komşu olarak yaşayan halkları birbirine düşman etmek isterler. Kimi zaman da Osmanlı Devleti gibi geniş coğrafyaya yayılmış bir ülkenin bünyesindeki azınlıkları kışkırtırlar. Ülkeyi güçsüzleştirmek için türlü faaliyetler için girerler. Batıların eskiden beri uyguladıkları bu sömürgeci oyuna "divide et empire", başka bir ifadeyle "böl ve yönet" politikası denilmektedir. Bu kirli oyun Ermeniler üzerinden Osmanlı Devleti'ne de yöneltilmiştir. Bir zamanlar Osmanlı'nın teb'a-yı sadıka olarak vasıflandırdığı ve gerçekten değerli şahısların da yetiştiği Ermeni toplumu üzerinden Azerbaycan Türklerine ve Türkiye Türklerine karşı gerçekleştirilen bu sömürgeci yaklaşımın, batıların türlü yollarla ettikleri ayrılık tohumları olduğu unutulmamalıdır (Palaz-Erdemir, 2014: 14).

Amerikalılar da dahil olmak üzere Batılılar, sözde "Ermeni soykırımı" tasarısını ortaya çıkarmış, bu konuda ürettikleri "uydurma" iddiaları dillendirmeye başlamışlardır. Siyasi çıkarlarına uygun olan zaman ve zeminlerde senatolarında tekrar tekrar görüşüp Türkiye için bir tehdit unsuru haline getirmişlerdir. Bu politikalarının bir gereği olarak güçlü devletlerin himayesinde yetiştirilmeye çalışılan bazı Ermeniler, "güdümlenmiş" birer insan portresiyle bu politikanın yaşatılmasının araçları haline getirilmiştir. (Palaz-Erdemir, 2015-B: 3873). Ermeni diasporası, ara vermeden yıllarca dünya kamuoyunu taraflı ve tek yönlü biçimde yönlendirmeyi sürdürmüştür. İşin doğrusu bu çabasında inkar edilemez bir başarı elde etmiştir. Fakat bu inandırma, yönlendirme ve Türkler aleyhinde algı oluşturma çabaları birçok yalan ve çarpıtma ile sürdürülmüştür (Bilgi, 2011:57).

Batılı sömürgeci devletler, Türkiye'de sözü edilen ayrılıkçı fikirleri, tarihi süreç içinde tekrar tekrar filizlendirmektedir. Ortadoğu coğrafyasındaki bölünmeyi sağlamak amacıyla bilinçli olarak Ermeni iddiaları ve toprak talepleri etnik bir sorun olarak gösterilmektedir (Palaz-Erdemir, 2014: 14). Dolayısıyla eski çağlardan beri belli periyotlarla devreye sokulan Ermeni meselesi, tıpkı Kürt meselesinde olduğu gibi günümüzün "divide et empire"ı (böl ve yönet taktiği) olarak nitelendirilebilir.

## 6. SONUÇ

Molla Nasreddin edebi mektebinin en çalışkan üyelerinden olan Ordubadi, romancı, şair, dram yazarı, gazeteci, devlet adamı gibi nitelikleri entelektüel kimliğinde taşıyan çok yönlü şahsiyetlerdendir. Edebiyat dünyasında kaleme aldığı başarılı romanlarıyla dikkat çeken yazar, Azerbaycan'da tarihi roman türünün



kurucusu ve en önemli temsilcisi kabul edilir. Şairliği de epeyce kuvvetli olan Ordubadi, şiirlerinde ağırlıklı olarak cehalet, eğitim, yanlış din anlayışı ve batıl inançlar gibi konuları ele alır. Romanlarında ise çağdaşlık, vatan ve millet sevgisi, hurafeler, feodalite gibi konuları işlemiştir. “Cenup mevzusu” olarak bilinen Kuzey ve Güney Azerbaycan’ın yeniden birbirine kavuşması idealini Azerbaycan edebiyatında güçlü biçimde dile getiren edebiyatçılarıdır. Ayrıca Azerbaycan basın hayatının ve gazeteciliğinin parlak şahsiyetlerinden biri olarak bu alanda önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Ordubadi, *Qanlı Seneler* isimli publisistik eseriyle da dikkat çeker. Bu eserde Türk-Ermeni ilişkilerini gazeteci üslubuyla ele alır. Buradaki sosyal ve siyasal hadise Ermenilerin 1905-1906. yıllarda Azerbaycan Türklere uyguladıkları zulüm, sürgün ve katliamdır. Yazar, gazete ve dergilere gönderilen okur mektuplarını toplamış, yazılı basında yer alan haber ve malumatları biriktirmiştir. Eldeki delil ve belgeler ışığında Ermenilerin Türklere uyguladığı mezalimi anlatmıştır. Onun verilere dayanarak, zaman ve mekân belirtmek suretiyle Ermeni zulüm ve katliamını kitap formunda yazıya geçirmesi çok önemli bir çalışmadır. *Qanlı Seneler*, tarihi gerçekleri yazı yoluyla kalıcı hale getirdiği, sonraki nesillere bilinç kazandırmaya yönelik çabanın ürünü olduğu için övgüye layıktır.

## KAYNAKÇA

Ahundlu, Y., (2012), "Üstad Sanatkar Memmed Said Ordubadi", Kültür Evreni Dergisi, Sayı. 13, sayfa: 7-16, Ankara.

Akpınar, Y. (1994), Azeri Edebiyatı Araştırmaları, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Bilgi, N. (2011), "Atatürk ve Ermeni Zorunlu Göçü", Atatürk Araştırmaları I, Ege Üniversitesi Basımevi İzmir.

Hebibbeyli, İ. (2012), "Edebiyat Nehengi", Azerbaycan Gazetesi, 23 Oktyabr 2012, Bakı.

Hey'et C. (1952), "Önsöz", Qanlı Seneler (Arap Harfli Azerbaycan Türkçesinde), Diba Basımevi, Tehran.

Mir Celal-Hüseynov, F. (2008), Örneklerle XX. Esr Azerbaycan Edebiyyatı, Akçağ Yay. Ankara.

Morkoç, A. (2016). "Mevlüt Süleymanlı'nın Ermeni Adındaki Harfler Romanı ve Tarihi Gerçekler". Journal of Human Sciences, 13(3), 5290-5303.

Morkoç, A. (2008), "Sait Faik'in Eserlerinde İstanbullu Rumlar", 1. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu Bildirileri, Beşir Kitabevi, İstanbul, s. 783-795.

Mustafa, N. (2009), "Menbeler Azerbaycanlıların 1905-1906-cı İller Soyqırımını Haqqında", Xalq Qezeti, 31.3.2009, No: 66, S. 4.

Ordubadi, M. S. (2005), Qılınc ve Qelem, Şerq-Qerb, Bakı.

Ordubadi, M. S. (1952), Qanlı Seneler (Arap Harfli Azerbaycan Türkçesinde), Diba Basımevi, Tehran.

Ordubadi, M. S. (2007), Qanlı İller, Qafqaz Neşriyyat Evi, Bakı.

Ordubadi, M. S. (2012), Heyatım ve Mühütüm, Ececi Neşriyyat, Nahçıvan.

Palaz Erdemir, H. (2014), "Antikçağ'da Politik Bir Arena Ya da Armenia" Yeni Türkiye Yayınları Ermeni Meselesi Özel Sayısı, c. 60, Ankara, s. 1-17.

Palaz Erdemir, H. (2015-A), "Antikçağın Sonunda Doğu Roma'nın Güney Kafkasya (Transkafkasya) Politikası", Yeni Türkiye Yayınları, Kafkaslar Özel Sayısı II, sayı: 72, sayfa: 47-55.

Palaz Erdemir, H. (2015-B), "Agop Ya da Acar İsmail: Kilis Merkeze Bağlı Acar Köyünde Bir Ermeni-Fransız Askeri", Yeni Türkiye Yayınları, Ermeni Meselesi özel sayısı, s. 3873-3882.

Şerifli, K. (1993), "Qanlı Qadalı İllerin Deyerli Abidesi", 1905-1906.ci İllerde Ermeni Müselman Davası, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı.

Uygun, E. (2007). "Azerbaycan Edebiyatında Türk-Ermeni İlişkileri" (Poster Bildiri), I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 09-15 Nisan, İzmir, 2006 (Düzenleyen: Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü). I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı V, s. 2239-2244, Lazer Ofset, Ankara.

- Uygur, E. (2008), "Memmed Seid Ordubadi'nin B6y6k Guruluřda Piyesinde Sovyet Mefkuresi", Hacette 6niversitesi T6rkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 9, sf. 555-564.
- Uygur, F. (2016). "Osmanlı Devleti'nde Ermeni N6fusu ve Fransız-Ermeni İttifakı 6zerine Bir Araştırma", Ankara 6niversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 35, S. 60, 175-194, Ankara.
- Uygur, E. (2017). "Neriman Nerimanov'un Bahadır ve Sona Eserinde T6rk-Ermeni K6lt6r 6atışması" Social Sciences Studies Journal, Vol: 3, İssue: 12, S. 2261-2268, Kahramanmarař.
- Yusifli, V. (2012), "Ordubadi Haqqında S6z", Edalet Gezeti. 28 Aprel 2012, s. 19.